

Розділ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

*Л.В.Кондрашова,
доктор пед. наук,
професор,
Криворізький ДПУ*

**ЕМОЦІЙНИЙ ФАКТОР ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ
ТА ВИЩІЙ ШКОЛІ**

У статті обґрунтовується емоційний фактор як засіб забезпечення якості сучасного освітнього процесу в загальноосвітній та вищій школі.

В статтє обосновывается эмоциональный фактор как способ обеспечения качества современного образовательного процесса в общеобразовательной и высшей школе.

The evotional factor as a means of guaranteeing the quality of a modern educational process in the basic and high school is substantiated in the article.

Завдання освіти полягає в тому, щоб знання, здобуті в різних типах шкіл, перетворити на засоби діяльності, в процесі якої відбувається розвиток і становлення духовності майбутнього громадянина. Перетворення знання в засіб духовного збагачення особистості сприяє тому, що людина перестає відчувати себе тільки об'єктом педагогічної дії і стає суб'єктом освітнього процесу.

Вимоги до сучасної освіти якісно змінюються: вона покликана озброювати не тільки знаннями, але і привчати молодь до вміннь самостійно одержувати знання, творчо мислити, досягати поставлених цілей. У розв'язанні цих задач важливо здійснювати перехід від навчання до самонавчання, самоосвіти, який неможливо здійснити без інтересу і стійкої потреби особистості в знаннях, задоволеності процесом їх здобуття.

Головний недолік традиційної освіти полягає у тому, що уміння мислити і діяти за певним алгоритмом, зразком, запропонованим педагогом, визнається головною цінністю. Але для людини важливо не тільки засвоювати навчальну інформацію, запам'ятовувати і відтворювати її, але й осмислювати, відчувати, переживати, діяти. Всі зусилля вчителів і викладачів спрямовані на формування розумових умінь, проте не менш важливий аспект становлення особистості – формування свідомості й емоційної культури учня та студента – залишається, нерідко, поза увагою педагогів. Освіта при цьому протікає як знеособлений процес. Вона

стає механічною, виконує свої функції без урахування емоцій, інтересів і можливостей людини. Переведення знань в цінності неможливе тільки на основі інтелектуальних дій, без урахування опори на емоційну сферу особистості в навчанні.

Аналіз роботи сучасної школи дозволяє говорити про недоліки, що мають місце в навчанні учнів. Досвід показав, що лише одна третина школярів стверджує, що навчання і пізнання нового в процесі навчання приносять їм задоволення; більше однієї п'ятої частини від опитаних не назвали жодного, по-справжньому, значущого для них навчального предмета; майже третина опитаних вважає, що велика частина програмного матеріалу, що вивчається, навряд їм знадобиться в практичній діяльності. При таких установках значно знижується навчальна мотивація і розвиваюча дія освітнього процесу на особистість учня. Динаміка негативного ставлення до навчання характерна і для студентів вищої школи.

Реальні дефекти сучасної освіти здатні згубно впливати на розвиток особистості, обмежуючи сферу її потенційної самореалізації в майбутньому дорослому житті та професійній діяльності.

У соціальному досвіді молодого людини має бути хоча б невеликий успіх у шкільному і студентському житті. Для школяра – школа, а для студента – вища школа виступає полігоном радощів і негараздів, надій і розчарувань, успіхів і невдач. Від гами відчуттів, які школяр і майбутній спеціаліст переживає в школі і ВНЗ, багато в чому залежить спрямованість розвитку особистості кожного з них – в позитивному або негативному плані.

Завдання педагогів полягає в тому, щоб створювати для збагачення фізіологічної сфери кожного учня і студента умови, перебуваючи в яких, школяр та майбутній спеціаліст могли б через особисті зусилля, бажання, емоційний настрій та відповідальність боротися за власний успіх в житті, професійній діяльності. Важливо пам'ятати і прагнути не тільки до досягнення успіхів у навчанні, але й враховувати інтереси школярів і студентів, їх потреби в самодостатності та повазі з боку дорослих і однолітків, з позицій особистої відповідальності за себе й інших.

Навчання з урахуванням інтересів і потреб особистості не може бути реалізовано на основі жорсткої авторитарної установки, психологічного тиску з боку педагога. Формування людяності в людині, його цивільних і духовних прагнень неможливе без перетворення школи з будинку для навчання в місце, де майбутні

громадяни “можуть вільно виражати свої думки, засновані на їхньому життєвому досвіді і спостереженнях. Інтерес з боку школи до їхнього світу буде приносити їм почуття задоволення” [1, с.61].

Модернізація сучасної педагогічної практики, пошук шляхів підвищення якості освітнього процесу припускає використання резервів особистості, її можливостей і здібностей, емоційно-вольової сфери у становленні творчої індивідуальності кожного учня і студента.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб показати значущість гармонізації інтелекту й емоцій школярів і студентів у навчальному процесі, стійку залежність якості знань від позитивних емоцій, мотивації їх успіху і потреби в оновленні і розширенні інформації, що вивчається, емоційно-ціннісного відношення до того, що відбувається в освітньому процесі.

Використання емоційного чинника як засобу оптимізації навчального процесу та важливої умови забезпечення якості шкільної та вищої освіти, підвищення його ефективності в розв'язанні пізнавальних задач пов'язане з розглядом поняття “емоція”, взаємодії його з потребами особистості, її свідомістю, пізнавальною діяльністю.

У психологічній літературі відводиться значне місце вивченню ролі емоцій в житті і діяльності людини. С.Рубінштейн розглядає суть емоцій через відношення людини до дійсності. Він вважає, що відчуття – це ставлення людини до світу, до того, що вона випробовує і відтворює у формі переживань, відчуттів або емоцій. Емоції, на його думку, виражають стан суб'єкта і його ставлення до об'єкта, відрізняються полярністю, тобто можуть бути як позитивні, так і негативні.

Ситуативний підхід до визначення суті емоцій розвивав К.Ізард. Він вважав, що “емоції – сумісна функція фізіологічно збудливої ситуації, її оцінки і ставлення суб'єкта до цієї ситуації” [2, с.17]. Емоції виникають як результат змін у нервовій системі, які обумовлені дією внутрішніх станів людини і зовнішніми подіями.

Польський учений Я.Рейковський розглядає два аспекти емоційних процесів: а) віддзеркалення, коли емоції виступають специфічною формою віддзеркалення значення об'єктів для суб'єкта; б) відносини, коли емоції є формою активного відношення людини до світу. Емоційні процеси об'єднують в собі три основні компоненти: емоційне збудження, зміст емоцій, знак емоцій. Позитивні емоційні процеси активізують діяльність, підвищують її

результативність. Негативні емоції дезорганізують ту діяльність, яка приводить до їх виникнення, проте організують діяльність, спрямовану на зменшення або усунення шкідливих дій [4]. Розглядаючи емоції як психічний процес, Я.Рейковський досліджував їх дію на пізнавальні процеси.

Велику роль у пізнавальному процесі психологи відводять емоціям і виділяють шість функцій емоцій:

- функція оцінки, емоції є мовою або системою сигналів, за допомогою яких суб'єкт дізнається про потребу значущості того, що відбувається;
- функція спонукання;
- дезорганізуюча функція, тобто здатність емоцій порушувати цілеспрямовану діяльність;
- закріплення – гальмування, підкріплення, тобто здатність емоцій залишати сліди в досвіді індивіда;
- передбачаюча функція, тобто актуалізація дій, що, випереджають розвиток подій; виникаючи при цьому емоції сигналізують про можливий приємний або неприємний результат;
- евристична функція.

Всі названі функції емоцій виявляються в пізнавальних процесах і впливають на характер їх протікання.

В.Вілюнас вважав, що емоції по відношенню до пізнавальних процесів виступають не тільки в пасивній ролі, але й є активним засобом навчального процесу.

Розглядаючи зв'язок емоцій і процесу пізнання, А.Лурія і Я.Калашник вважають, що емоційний процес йде шляхами, прокладеними процесами пізнання, підкоряючись у своєму розвитку тим зв'язкам, які вбачаються суб'єктом в об'єктивній дійсності.

Будь-які дії будуть спонукати поведінку та вчинки особи, якщо вони є емоційно прийнятні, увійдуть до кола власних потреб, є рішеннями і намірами особистості. Емоційною одиницею, яка забарвлена відношенням, є переживання, яке виражає ставлення людини до явищ і подій, що відбуваються в житті, до інших людей, до самого себе. Емоційні особливості, що характеризують переживання людини, є ведучими. Вони можуть бути позитивними і негативними, виступаючи якісними характеристиками емоційності особи.

Емоційне відношення людини до шкільного і вузівського життя – досить динамічний процес, який багато в чому визначає

становлення і розвиток особистості. Саме емоції особистості визначають її ставлення до навчального процесу, до предметів, потреби в знаннях, та наявність інтересу до процесу отримання знань. Часто педагог у педагогічній практиці не бачить зв'язку між емоціями і пізнавальними потребами учнів і студентів, деколи просто ігнорує емоційний чинник в навчанні, керуючись в основному принципом обов'язковості в оволодінні програмним матеріалом. Вивчаючи зв'язок емоцій з потребами, С.Рубінштейн дійшов висновку, що емоційні процеси набувають позитивного або негативного характеру в залежності від того, чи знаходиться дія, яку індивід відтворює, і дія, якій він піддається, в позитивному або негативному відношенні до його потреб, інтересів, установок. Вчителю і викладачу важливо знати про те, що, коли учень або студент усвідомлює предмет, від якого залежить задоволення його потреб, то у нього з'являється бажання, яке на нього спрямоване. Він відчуває залежність у задоволенні або незадоволенні, яке заподіює йому предмет, що і формує по відношенню до нього те, або інше відчуття.

А.Запорожець розглядав емоції як особливу ланку змістової регуляції діяльності. "Відчуття, – на його думку, – нерозривно пов'язані з потребами людини: вони є позитивною або негативною оцінкою людини значення оточуючих предметів і явищ, а також власних дій для задоволення потреб. У ході суспільної історії у людей розвиваються потреби в суспільно-корисній трудовій діяльності, в спілкуванні, освіті. У той же час виникають і більш складні емоційні переживання" [3, с.134-135].

В процесі навчання неприпустимо ігнорувати емоційний чинник, оскільки емоції виступають внутрішнім сигналом, що виражають відносини між мотивами і реалізацією діяльності. Емоції виражають оцінне особистісне ставлення школярів і студентів до ситуацій, що виникають в навчальній діяльності, і власних проявів в них. Вони здатні передбачати ситуації і події, які ще не настали та виникають у зв'язку з уявленнями про вже пережиті або уявні ситуації. Саме за характером емоцій школяра і студента вчитель і викладач можуть судити про мотивацію їх до навчання, наявність потреби в здобутті нових знань, відношення до самого процесу пізнання. Емоції координують виникнення і функціонування таких регуляторів пізнавальної діяльності, як потреби, цілі, мотиви, плани, гіпотези. На думку Л.Рубінштейна, емоції і мотиви тісно пов'язані між собою, емоції є суб'єктивною формою існування мотивації. Це

дозволяє говорити про те, що мотивація відкривається суб'єкту у вигляді емоційних явищ, які сигналізують йому про значущість об'єктів і спонукають спрямувати їх на діяльність.

Розглядаючи функції емоцій в створенні мотиваційного компоненту навчальної діяльності, Н.Елфімова переконана у тому, що роль емоцій в цьому важко переоцінити, оскільки позитивні емоції, що виникають в процесі навчання, "налаштовують" учнів на цей процес. Але при цьому вона не ототожнює емоції і мотиви. Це дві різні категорії явищ, що відображають особистісне, упереджене ставлення суб'єкта до світу. Процеси мотивації виконують функцію спонукання суб'єкта до діяльності, а емоційні процеси відображають і корегують протікання мотиваційних процесів. Процес навчання починається з розкриття об'єктивної значущості сформованої дії для значущої діяльності суб'єкта. Якщо в процесі навчання відбувається трансформація об'єктивної значущості матеріалу, що вивчається, в суб'єктивну, особистісну, то в учня виникає готовність до включення дії в значущу для нього діяльність. При цьому виникає мотиваційна готовність до дії, що проявляється у вигляді позитивної емоції. Якщо вчитель може створити умови, в яких учень включає сформовану дію в значущу діяльність, то в процесі виконання навчальних дій з'являються позитивні емоції, які супроводжують діяльність, підвищуючи тим самим ефективність інтелектуального чинника навчання.

А.Маркова, вивчаючи роль емоцій у формуванні мотивів навчання, вважає, що емоції у людини виникають при актуалізації мотиву і нерідко до появи раціональної оцінки своєї діяльності. Тому емоції істотно впливають на протікання всілякої діяльності, у тому числі і навчальної. Вчителю і викладачу важливо знати про те, що емоції залежать від діяльності і впливають на неї. Регулююча роль емоцій зростає в тому випадку, якщо вони не тільки супроводжують діяльність, але й передують їй. Тому важливо при організації навчального процесу враховувати емоційний чинник, що забезпечує позитивну спрямованість емоцій, підсилюючи дієвість інтелектуального боку навчання.

Під час здійснення особистістю шляхів самовдосконалення у процесі навчання найчастіше мають місце емоції з негативним знаком, які обов'язково повинні змінюються позитивними емоціями. Важливо враховувати те, що негативні емоції не тільки дезорганізують діяльність, яка призводить до їх виникнення, але й організують діяльність, яка зменшить або усуне виникнення

негативних емоцій та викличе позитивні.

Пошук нових технологій і засобів, що забезпечують ефективність навчання та спрямованих на формування суб'єктності учнів, мають враховувати, разом з розвитком інтелекту учнів, креативність і емоційно-вольову сферу. Педагог, організовуючи навчальний процес, повинен пам'ятати про те, що формалізм знань, догматизм і стереотипи в їх засвоєнні можливі в тому випадку, якщо навчальний матеріал позбавлений особистісного значення й емоційного забарвлення.

Навчання є активною пізнавальною діяльністю, в основі якої лежить розумовий процес, спрямований на виявлення істотних якостей предметів, що вивчаються, і явищ навколишньої дійсності, що пізнаються учнями через власний емоційно-чуттєвий і теоретичний досвід. Результативність навчального процесу визначається ступенем розуміння учнями навчального матеріалу. "Розуміння ... стає особливого роду пізнавальною діяльністю з розшифровки змісту цього явища і надання йому не тільки значення, відповідного загальноприйнятій науковій істині, але й особистої цінності" [5, с.49].

Під час розуміння і осмислення матеріалу, що вивчається, формується наукове мислення, удосконалюються розумові здібності, здатність оцінювати власні інтелектуальні й емоційні можливості у розв'язанні навчальних задач. На стадії осмислення особливо корисний діалогічний стиль спілкування вчителя й учнів, викладача й студентів, що спонукає учасників навчання до співпереживання, співпраці і співтворчості. Важливо на занятті створювати такі умови, в яких учні й студенти бачили б органічний зв'язок наукових істин з елементарними відчуттями, емоціями, які вони відчували при виконанні навчально-пізнавальних завдань.

При організації навчання важливо враховувати закони педагогічної антропології:

1. Закон єдності, цілісності і нерозривності формування особистості, урівноважений розвиток емоційної, інтелектуальної, ціннісної, фізичної і вольової сфер особистості, забезпечення єдності думки, відчуття та дій.
2. Закон "золотої середини", сутність якого полягає в неприпустимості крайнощів, перебільшенні одного будь-якого аспекту в розвитку особистості, гармонійність і всебічність всіх якостей особи.

3. Закон перцептивної послідовності, його значення: все найкраще – якомога раніше, бо подальше в житті людини ґрунтується на попередньому досвіді.
4. Закон відповідності вимог учителя до учнів і до самого себе. Порушення цього закону веде до брехні, лицемірства, пристосовництва у дітей і втраті вчителем авторитету.
5. Закон збігу, який зобов'язує співвідносити знання, що вивчаються, з особистими значеннями учнів. Не можна примушувати учнів до засвоєння інформації, відчуженої від емоцій, відчуттів і їх свідомості.
6. Закон оптимального подолання труднощів. Ще К.Ушинський наголошував на тому, що навчання не повинне бути дуже легким або дуже важким. Важливо вести учня від менш до більш важкого у навчальному матеріалі, відчуваючи позитивні емоції від подолання труднощів, створюючи тим самим зону найближчого розвитку учня.

Реалізація названих вище законів в організації навчального процесу змінює позицію учнів і студентів, перетворюючи їх з об'єкту на суб'єкт навчання. При цьому яскраво виявляються потреби, мотиви, цілі, здібності, активність, інтелект та інші індивідуально-психологічні особливості. Активізація емоційного потенціалу в єдності з інтелектуальними можливостями забезпечує активність особистості, яка сама "творить навчання" і "робить саму себе".

Педагог, створюючи на занятті ситуації, де учні можуть висловити власну точку зору, заперечити, не погодитися з чужою думкою, повинен враховувати їх вікові можливості. Зіткнення різних точок зору, обмін думками містить в собі не стільки інтелектуальне навантаження для школярів і студентів, скільки – умови для розвитку здібності розуміти один одного. Навчитися взаєморозумінню – важливе завдання в розвитку емоційного і духовного світу особистості. Чим менше вік, тим більше превалює емоційний чинник в навчальній суперечці, оскільки розвиваються відчуття: співрозуміння, співпереживання, здатність розуміти інших, відчувати і сприймати їхній емоційний стан і настрій, керувати своїми і чужими емоціями. На жаль, емоційний аспект цієї діяльності, нерідко, не враховується вчителем і викладачем, до уваги береться тільки інтелектуальна сторона навчання.

Навчання, що створює умови тільки для інтелектуального розвитку учня і студента, їх пізнавальної сфери і знецінює ціннісно-

емоційне сприйняття світу веде до одностороннього формування особистості майбутнього громадянина. Навчальний процес слід будувати так, щоб не учні і студенти пристосовувалися до системи його організації, а вчитель і викладач враховували запити тих, хто навчається: прагнення до свободи, побудови власної системи значень пізнання, потреби в самодостатності і самоствердженні. Саме в єдності і взаємодії інтелектуальної й емоційної сторін навчання містяться умови для саморозвитку, самовираження людини, надання можливості реалізувати себе в пізнанні, спілкуванні і навчальній діяльності, актуалізувати інтелектуально-емоційний потенціал особистості.

Навчальна праця – форма прояву психічної активності учнів, яка визначається мотивами, пов'язаними зі змістом навчальної роботи. Мотиви роблять учня і студента суб'єктом пізнання, спілкування і інтелектуальної праці. Зовнішні мотиви, не пов'язані із змістом навчального процесу, сприяють включенню їх в пізнавальний процес, але за умови, якщо у них виникає емоційне задоволення в результаті вирішення навчальних задач. Зовнішні і внутрішні мотиви як результат взаємодії інтелектуальної і емоційної сфер обумовлюють результативність освітнього процесу в соціалізації і розвитку особистості. Але процес буде результативним в тому випадку, якщо педагог цілеспрямовано і систематично спрямовує свої зусилля на гармонізацію в навчальній роботі інтелекту і емоцій кожного. Це досить складний, динамічний процес, його реалізація не можлива без постановки чітких і зрозумілих цілей та задач пізнавальної діяльності.

Гармонізація інтелектуального і емоційного чинників під час навчання забезпечується вирішенням наступних завдань:

1. Прищеплення учням і студентам емоційно-чуттєвого сприйняття навколишнього світу.
2. Виховання особистої відповідальності за результати пізнавальної діяльності і рішень, що приймаються в її ході.
3. Становлення діяльнісної позиції особи.
4. Регулювання емоційного стану учасників навчального процесу.
5. Мотивація прагнення учнів і студентів до здобуття якісної освіти.
6. Вдосконалення інтелектуально-емоційної культури учасників навчання.

Вирішення вищеназваних завдань забезпечує мобілізацію інтелектуальних і емоційних ресурсів особистості, відкриває нові

можливості в засвоєнні освітнього і емоційно-ціннісного досвіду, спрямовує динаміку її освіченості у позитивний бік.

Освіченість як цілісна система знань, умінь, індивідуальне сприйняття світу, готовність до творчого перетворення дійсності на основі особистісних цінностей і внутрішніх установок, взаємодія інтелектуального, емоційного і духовно-етичного потенціалу особистості є важливими показниками якісної освіти. Емоційний фактор є засіб забезпечення якості сучасного освітнього процесу в різних типах навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Глассер У. Школа без неудачников / Уильям Глассер. – М.: Прогресс, 1990.
2. Изард К. Эмоции человека: пер. с англ. / К.Изард. – М.: Узд. МГУ, 1980.
3. Психология: Словарь / Под общей ред. А.В.Петровского. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1990.
4. Ривес С.М. Гуманистические воспитательные системы вчера и сегодня / С.М.Ривес, М.Н.Шульман / Под ред.Н.Л.Селивановой. – М., 1998.
5. Якиманская И.С. Разработка технологий личностно ориентированного обучения / И.С.Якиманская // Вопросы психологи. – 1995. – № 2.

*О.С.Білоус,
канд. пед. наук,
доцент,
Криворізький ДПУ*

**ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ
ЗАСОБАМИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ
НА ЗАНЯТТЯХ ВИЩОЇ ШКОЛИ**

У статті розглядається проблема формування творчих здібностей студентів засобами використання проблемних ситуацій на заняттях у вищій школі як одного з чинників їхньої професійно-творчої самореалізації.

В статье рассматриваются проблемы формирования творческих способностей студентов средствами использования проблемных ситуаций на занятиях в высшей школе как один из факторов их профессионально-творческой самореализации.

The article deals with the problem of forming students' creative abilities by means of using problem situations in classes at higher school as one of factors of their professional creative self-realization.